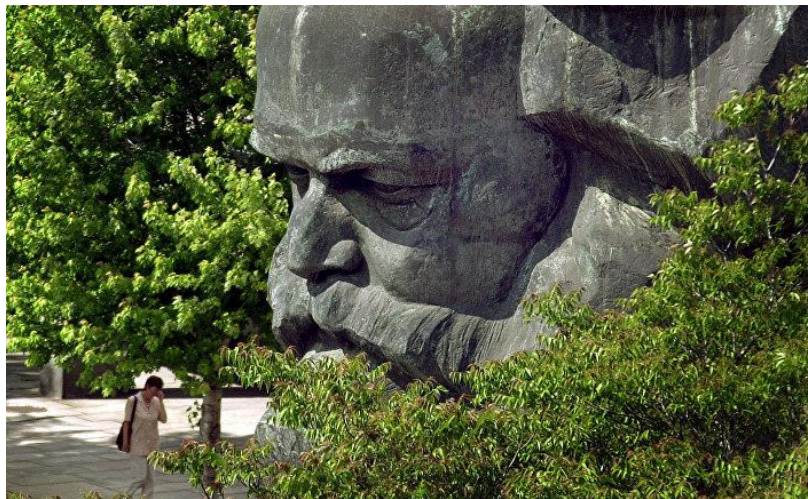

A politika ördöge

[Hosszú beszélgetés¹]

Szénási Sándor kérdez – Szilágyi Ákos válaszol

A beszélgetés időpontja: 2016 augusztus eleje

Esterházy halála után sokan érezték úgy, hogy egy korszak múlt el, és vele egy liberális attitűd, irónia, valami könnyedsége a létezésnek. Hirtelen kiderült, hogy a világ milyen nehéz levegőjű,

¹ Aki inkább a beszélgetés rövidebb változatára kíváncsi, elolvashatja *Jön egy szép új világ* címmel honlapomon (www.szilagyiakos.hu) az interjúk között. A rövid változat a *168 óra* 2016 augusztus 15-i számában jelent meg, de mivel a közlemény a *168 óra* honlapján időközben elérhetetlenné vált, a nem szűnő érdeklődésre és a beszélgetés aktualitására tekintettel most mindkét változatot közreadom. (Sz.Á.)

mennyi új veszély van benne, mennyire idegen. Ez az érzés csak hisztéria, túlérzékenység, érzékszalódás?

Bármennyire felgyorsult is az idő a digitalizált információs univerzumban, annyira azért nem, hogy máris „Esterházy halála után”-ról beszélhetnénk. Ilyen kategória számomra egyelőre nem létezik. Nincsen „Esterházy után”. Ezt még elképzelni sem tudom, nemhogy a korszakhatár, a cezúra, a fordulópont jelentőségével felruházni. Még azt sem tudom, hogy Esterházy Péter meghalt, nem akar elhatolni a tudatomig, még nem történt meg velem, és nem akarom, hogy megtörténjen, ellenállok neki. Hogyan tudhatnék akkor bármit arról, mi van „Esterházy halála után”. Az van, ami előtte. Mintha az ő halála – kinek-kinek az övé –, személyének számomra felfoghatatlan „nincs”-e egyszeriben kettévágta volna a világot egy „előtt”-re és egy „után”-ra és valamilyen új vagy módosult világállapot köszöntött volna be, legalábbis itt, a magyar életvilágban. Egyelőre azonban egyetlen állapotról tudok csak beszámolni: a gyász állapotáról, amely valóban az érzelmi zűrzavarral, az elveszettséggel kezdődik, legalábbis azok számára, akik a személyes emberi veszteséget elszenvedték, akiket leterített az a tudat, hogy szerettük, barátjuk, író társuk, nemzedéktársuk nincs többé, nem foghatnak vele kezét, nem ölelhetik meg, nem szólíthatják meg, nem hallják beszédét, nevetését, de éppen ettől érzékelhetetlen számukra mindaz, ami kívül reked a veszteség feldolgozásán, nem tudnak levonni belőle semmiféle általános következtetést arra nézve, hogy milyen „a világ Esterházy után”, mert bennük még nem jött létre ez az „után”. Semmilyen halál, azaz semmilyen személyes jelenlét

megszűnése nem változtat a világon. Rajtunk változtat, túlélőkön, akik elszenvedjük a másik hiányát, és akiket feszengéssel, szégyenkezéssel, egyfajta lelkiismeretfurdalással tölt el, hogy túlélők lettek. Canetti írt a túlélő szégyenéről sokat: „mindennek szabadna lennünk, csak túlélőnek nem.”

Természetesen minél nagyobb és az egész közösség – kisebb vagy nagyobb közösség által – elismert volt annak a személynek a súlya, minél fontosabb volt a közösség számára személyes szellemi jelenléte, és értékesebb a teljesítménye, aki ezen a világon „nincs többé”, annál nagyobbak érzékelik a hiányával támadt űrt, a veszteséget. Ez arra ösztönöz minket, hogy más, addig halmozódó veszteségeinket is ebbe a veszteségbe vetítsük bele, így ölthet aztán a gyász folyamatában a személyes és személyhez kapcsolódó veszteség össztársadalmi, korszakos jelentőséget, így válik korszakhatárrá, egy „világ” végévé, lezárulásává. Mintha hirtelen ebben a lelkileg megrázó személyes veszteségben rándulna össze minden közösen elszenvedett, elképzelt és tényleges veszteségünk. Közös és személyes veszteségünk egyaránt. Például bennem feltétlenül hozzáadódik ehhez a veszteséghez középső öcsém elvesztése, aki pár hét leforgása alatt és ugyanabban halt meg ez év április 11-én – hadd tegyek ide egy felkiáltójelet: a költészet napján! –, amiben Esterházy és hozzáadódik folyóiratom, a 2000 elvesztése, tágabban pedig a mi közös – Péterrel egy évjárat vagyunk – és nem mai keletű nemzedéki veszteségünk, a liberális magyar demokrácia elvesztése, elvesztegetése, és még sok minden más. De azt még nem lehet tudni, megmarad-e ez a veszteség-érzés, ez a megrendülés a gyász lírai túlzásának vagy csakugyan egy korszak

végének szimbólumává válik. Már ha vannak még korszakok. Mert szerintem már régóta nincsenek, a történelmi idő nem alvad meg korszakokban, nem tagolódik egymást követő korszakokra, az események olyan tömegben, olyan gyorsan, olyan átláthatatlanul áradnak, hogy tudatunkban – hol máshol? – az idő korszakká dermedéséhez nincs elegendő idő. Szerintem a történelmi emlékezetet elnyelte az információs képfolyam – minden mindennel összefolyik –, a történetiséget, mint a textuális kultúra emlékezeti alakzatát, elnyelte a kép, amelyről Kafka egyhelyütt azt mondja, hogy a kép maga a tökéletes felejtés. Az információs univerzum ideje ciklikusan pörög, lefut és kezdődik az egész előről, az idő nem lineárisan kiterülő folyamat, mert nem jön létre gondolkodásunkban összefüggés az egymás után következő, illetve egymás mellett álló – események feliratozott képei között, ilyen összefüggések csak a textuális kultúrában jöhettek létre, márpedig a szöveg ma járulékos elem, a szükséges rossz a képhez, a legcsekélyebb szöveget is a kép édes ostyájában hajlandók bevinni a képernyőre meredő szemek. Szóval ez az idő megfoghatatlanul száll el, nincsenek benne hasadások, törések, az időnek nincsenek megdermedt történelmi tájai, nincs tagolódik kezdetbe és végbe. Aki már az internetes képi információfolyam ciklikus idejébe született bele, annak nincs vagy teljesen elcsökevényesült a történelmi tudata, egyfajta örökjelenben él, mint az angyalok. Úgyhogy ebben az értelemben sem látok itt korszakot, amit a magaskultúra mégoly emblematikus alakjának a halála lezárhatna: nincs mit lezárni, mert a történelmi idő maga is lezárult. A *korszakok* korszakának is vége. A textuális koherencián alapuló kulturális emlékezetet a kvázi-rituális, vagyis mechanikus ismétlésen alapuló elektronikus képiség uralma, a poszttextuális

elektronikus emlékezet kialakulása zárta le nagyjából a 90-es évektől kezdődően. Az 1989 után történő események szerintem ezért nem állnak össze a közös tudatban korszakká. Az persze kétségtelen, hogy Esterházy, ahogy egész nemzedékünk, a „korszakok korszakának” gyermeke volt. Lehet, hogy a textuális kultúrához tartozó régi világ, régi tudatformák lezárulásának 1990 óta felgyorsult folyamata jelképesen benne fog lezárulni, legalábbis számunkra, akik vele egyívásúak vagyunk az időben, de ma még korai volna ezt megmondani. Úgyhogy Esterházy elsiratása, elgyászolása szerintem nem kell, hogy átmenjen egy egész korszak, egy világ, az ország elsiratásába. Azt hiszem, ez a nyilvánosan is zajló gyászmunka kezdeti érzelmi zűrzavarához tartozik, amelyben a tehetetlenség, a halál elutasítása, a veszteséget elgyászolónak a halálban való részesülni akarása – egy kicsit ő is meghal, meg akar halni a szeretett személlyel – az uralkodó érzelmek. Lehet, hogy sok mindennek az elmúlását – saját elmúlásunkat, egy nemzedék kezdődő kivonulását az élet köréből vagy kimutatkozását a világból – élesebbé teszi Esterházy távozása, és – mitagadás – a nemzedéki önsiratás hangja is kihallatszik a mostani gyászkórusból, ami, bár érthető, nem túl kellemes, különösen a nemzedéken kívülállók füle számára. Szóval, lehet, hogy a „korszakok korszakának” lezárulási folyamata végén Esterházy életének tragikusan korai lezárulása lesz a pont, de nem vele távozott mindaz, amiről beszélsz – a szabadságot a boldogsággal azonosító 68-as nemzedék ironikus-játékos szelleme –, távozóban volt az már évtizedek óta, amit hiszen saját életében ő maga is kénytelen volt, és néha elég drasztikusan megtapasztalni, és a legutóbbi években maga is beszélt erről eleget. Az igaz, hogy sokak szemében az ő irodalmi

és szellemi habitusa testesítette meg a 68-as nemzedék játékos-ironikus létmódját és gondolkodásmódját, amelynek lényege az volt, hogy miután a fennállót nem sikerült lerombolni, egész megmerevedett, kiüresedett, élettelen világot ironikusan, parodisztikusan érvénytelenítették. Az ironikus idézőjelek az államszocializmus elszederjesedett, egykor félelmetes komolyságát veszített valóságának a kitakarására, a történelem tetemének karneváli, vidám felravatalozására szolgáltak. A maga mozartian virtuóz és az élet legsötétebb pillanataiban is mozartian derűs prózájával Esterházy volt az államszocializmus korának legnagyobb humoristája – a „humor” szó eredeti Arany János-i és Mészáros-i értelmében. Semmi halálraváltság – még a halál színe előtt sem –, semmi teatralitás, hősi póz, barokk áriázás, illetve, mindez mindvégig idézőjelek között, reflektáltan, ironikusan. Számomra az ő írásművészetében és személyiségében csúcspontot ki egész nemzedékünk – a háború után születettek – habitusa, észjárása, felfokozott történelmi érzékenysége, de ugyanilyen felfokozott gyanakvása és utálata a Történelemmel, ezzel a nemzetállami és államszocialista bálványistennel szemben, amely leöltek koponyájából issza a nektárt. A háború utáni nemzedék már nem volt történelmi nemzedék, úgyszólván pihent rajtuk a történelem, ahogy állítólag a zseniális szülők gyermekein pihen a természet. A történelem azonban rendszeresen boldogtalanságot jelent – Hegel írja, hogy a boldogság időszakai a történelemben üres lapok – katasztrófát, háborút, polgárháborút, forradalmat és terrort, ellenforradalmakat és megtorlást, népiirtást, koncentrációs tábor, kitelepítést, ahogyan azt jelent ma is. Úgyhogy a modern történelem „zseniális”, vagyis legszerencsétlenebb, legboldogtalanabb nemzedékei – szüleink és

nagyszüleink nemzedéke – egyben a katasztrófák nemzedékei is voltak. Az 1948 és 1954 között született évjáratokból kiemelkedő nemzedéknek csak a világtörténelem förtelmes európai tömegsírja és romtemetője fölötti szemlélődés, a gyászmunka, a reflexió munkája jutott és persze egy olyan világ kitalálása, vágya, reménye, megvalósítása, amelyben az életöröm, a játék, a szerelem és a szellem az úr. Ez azonban csak a kultúrában, a művészetben, a habitusban realizálódhatott. A világ maradt olyan, amilyen volt. Az az Európa történetében páratlanul hosszú békekorszak, amely 1945 után köszöntött be az önmagát kétszer is romba és vérözönbe döntő Európában – de csak itt, mert Európán kívül 1945 után is folyt tovább a nagyszerű történelem, örökös háborús és polgárháborús vérfürdőivel, népirtásaival – oda konkludált, hogy még a hidegháború is békésen zárult le: a „Gonosz Birodalmának” mindenható főtitkára puszipajtása lett a Jónak, Reagan elnöknek, olyannyira, hogy a „Gonosz” megállapodott a „Jóval”, és megfogadta, hogy megjavul és ennek első lépéseként mindjárt össze is omlott. Ilyet tényleg nem látott még a világ, így világbirodalom még nem múlt ki soha. A Szovjetunió tényleg Esterházy szellemében, ironikusan tűnt el a világtörténelemből. Az iróniát aztán egész Kelet-Európában – nálunk is – az imitáció eufóriája követte – mi is Nyugat leszünk, részesei a „Jó” világnak, amin a kelet-európai tömegek a fogyasztói bőségben való részesedésüket értették, nem munkájuk elvesztését és az abszolút elszegényedést, ami milliókat sújtott. Ebből persze csalódás és kiábrándulás lett, megint igény támadt a Történelemre, és ő csakugyan itt is van már, még ha egyelőre szerencsére inkább paródiaként viszik is színre, azért itt-ott már vér is folyt és folyik. Az illiberális, tekintélyelvű populizmusra, a vezérdemokráciára,

mint kutatásokból tudjuk, egész Európában komoly igény mutatkozik, és az élbolyban Lengyelország és Magyarország mellett, Franciaország és Olaszország is ott halad. De a mai véresszájú, handabandázó, fenyegetődző, papundekli kardjukhoz kapkodó populisták egyelőre csak a Történelem parodistái lehetnek egész Európában. Történelmi szerepük akkor sem lesz, akkor sem fognak korszakot alkotni, ha eljutnak a nyílt szabadságtiprásig vagy a nyílt erőszakig, a vérontásig, mert a történelem-paródia – sajnos – véres is lehet. Mostanában dől el, elkerülhető-e ez a véres paródia, vagy ezen is át kell-e mennie még az európai emberiségnek. Mi itt, Magyarországon mindenesetre már térdig járunk benne... Mármint a paródiában.

- Ha az ember próbálja megfogni, hogy mitől is érzel egy korszakfordulót, először a szétesésre gondol. Ez tulajdonképpen a Szovjetunió felbomlásával kezdődött, sok, egymással acsarkodó állam létrejöttére, Jugoszlávia eltűntével is több életképtelen kis entitás jött létre, de mára a nyugati világ is mintha töredezne. Brexit, a Trump-jelenség, a kelet-európai régió politikai távolodása a centrumtól...

A szétmenési vagy szétesési folyamat nem tegnap kezdődött. Az a kérdés, mi van szétmenőben és mi van összeállóban. Mert a dezintegrálódás, dekomponálódás folyamatai soha nem látott integrálódási folyamatokkal fonódnak össze. Gazdaságilag, technikailag, informatikailag, kulturálisan a világ inkább összeállóban van. Csak politikailag van szétmenőben. Részben, mert vannak politikai erők, amelyek készek saját hatalmi és anyagi érdekükben szétverni azt, ami összeállt vagy összeállni készül. Részben, mert kiüresedőben, és ezért szétesőben vannak a

modernitás olyan politikai öntőformái és tudatformái, mint a nemzetállamok, a képviseleti demokrácia, a baloldaliság és jobboldaliság, a pártok, a társadalmi osztályok, miközben az új, globális gazdasági realitásnak adekvát politikai integrációk nem jöttek létre, még csak keletkezően vannak, kezdetlegesek, gyöngék. Ezért egyfajta vákuum állt elő, amelyet a hatalomra ácsingózó vagy már hatalomra is került populista pártok töltenek ki a maguk nemzetállam-paródiáival, pártállam-paródiáival, forradalom-paródiáival, népszavazás-paródiáival, „nemzet ellensége” és „nép ellenesége” paródiáival, és így tovább. Azt a látszatot keltik az európai középrétegekben, hogy a biztonságukat, jólétüket megrendítő válság elsődleges oka a nemzetekfölötti politikai integrációk kialakulása és támadása a nemzeti szuverenitás ellen, holott éppen fordítva van: a régi, nemzetállami integrációk agóniája, szétesése zajlik, a régi szuverenitás elpárolgása, amit csak tovább fokoz a politikai gyámoltalanság, a szükséges döntések elodázása, a politikai innovációk hiánya, ami az új politikai integrációk kiépítése terén tapasztalható, mindenekelőtt éppen Európában, ahol, ha így megy tovább, hamvába fog holni az Európai Egyesült Államok megalkotásának első komoly kísérlete: az Európai Unió, melynek Magyarország is tagállama. Tulajdonképpen az Unió államaiban most az a politikai vita zajlik, amelyet a 18. század végén Amerikában is le kellett folytatni – a „föderalista-vitára” gondolok –, amelyben a föderalisták kerekedtek felül, és amely nélkül aligha jöhetett volna létre az Egyesült Államok, ez a „nagyon különös birodalom”. Az Európai Unióban mindmáig eldöntetlen az alapkérdés: föderáció vagy konföderáció akar-e lenni, és ha ez így marad, vagy, ha a konföderáció hívei, a populisták győznek, akkor fel fog bomlani

vagy névlegessé válik és minden „győztes” nemzetállam saját bőrére fogja megtapasztalni az anakronisztikus nemzeti szuverenitás mögé rejtőző vezéri szuverenitás gazdasági és politikai örömeit. Néhány állam, ahol illiberális populista vezérdemokrácia alakult ki az utóbb évtizedben, előreszaladhat a szuverenitási tébolyban, egészen a kiszakadásig, de épp elrettentő példájuk tarthatja vissza a többieket. Nincs azonban előre megírva, hogy a globális politikai átmenet válságából, a régi integrációk széteséséből feltétlenül és közvetlenül valami új, magasabb szintű társadalmi-politikai integráció jön majd létre. Igaz, az ellenkezője sincsen megírva. Éppen a káosz fenyegetése, a gazdaságilag talajtalan, de politikailag nagyon is életképes nemzeti-populista reakció erőszakos próbálkozása, hogy a régi nemzetállami integrációt legalább politikailag és ideológiailag restaurálja, és ennek a nemzeti szuverenizmusnak a prognosztizálható gazdasági csődje gyorsíthatja fel az új integráció kialakítását. A populizmus a föderalizálódást, a nemzetek fölötti integrációt úgy állítja be, mint a nemzetek összeolvadását, kulturális és politikai önazonosságuk elvesztését, mint végpusztulást, holott – ellenkezőleg – éppen ez a nemzeti megmaradás és újjászületés egyetlen lehetséges, bár sokféleképpen járható útja a gazdaságilag és technikailag, piacilag és információsan félelmetes gyorsasággal egységesülő világban. Éppen azok vannak pusztulásra ítélve, akik a számukra félelmetes, mert kiismerhetetlen új világban hagyják magukat orruknál fogva vezetni ilyen-olyan karizmatikus vezérektől, és az ő önző hatalmi érdekükben tévesen saját érdeküket ismerve föl, öngyilkos módon bezárkóznak a nemzeti szuverenitásba, ami valójában mindig a politikai vezér saját hatalmának szuverenitásával azonos, ami e hatalom belső és külső

korlátainak ledöntését jelenti, magyarán korlátlan hatalmat, autokráciát. Az integrálódástól azok a társadalmak félnek legjobban – és ezt a félelmet lovagolja meg a „nemzetinek” mondott, valójában nemzetpusztító populizmus –, amelyeknek belső integráltsági foka rendkívül alacsony, amelyekben nemcsak a demokrácia intézményei vagy a politikai elitek iránt nincs bizalom, de az egyének egymás iránti bizalma, tehát a szolidaritás foka is rendkívül alacsony. Ezért általános az elveszettség érzése, minden elsöprő a biztonságvágy, kóros a félelem az idegenektől, amit aztán a populizmus elégít ki félelmi hisztériák szításával és illuzórikus közösségek teremtésével, álságos önvédelmi retorikájával, a gyűlöletközösség hamis biztonságával, parancsuralmi rendteremtésével, érzelmős nemzeti giccsével.

Hiszen mi esik ma szét? Talán a globalizált gazdaság világa esik szét? Ugyan, ellenkezőleg: a világ gazdaságilag, technológiailag, informatikailag inkább összeállóban van. Csak politikailag van szétesőben, amennyiben az adott, megörökölt és megszokott régi politikai keretek, régi intézményes gyakorlatok, régi politikai gondolkodásmódok, közösségi beidegződések egy másik és nagyrészt már letűnt vagy letűnőben levő világra voltak méretezve, egy gazdaságilag és kulturálisan nemzetállami keretekben egységesített és uniformizált világra, beleértve persze ebbe a mindmáig nemzetállamokra épülő nemzetközi szervezeteket is, amilyen például a régóta sóhivatallá vált ENSZ. Ugyanakkor az új politikai formák, gondolkodásmódok, intézményi keretek, amelyek a világot átfogó, a nemzetállamok politikai szuverenitásának határain akadálytalan átjáró transznacionális gazdasági szuverénekhez és az áruk, emberek,

eszmék, információk globális közlekedési módjaihoz illeszkednek, még meg sem születtek vagy kialakulatlanok, erőtlenek, tehetetlenek. Lehetséges, hogy nem lesz kellő politikai szándék, erő, közös belátás és felismerés ezek létrehozására, vagy még a mostaninál is gyorsabb ütemű lesz a technikai-gazdasági-informatikai fejlődés, és nem marad elég idő a politika felzárkózásához, ez esetben így is, úgy is összeomlás következik be, amely vagy csak megtorpanást, válságot idéz elő, vagy komplett világhatalom torkollik. De ebből semmilyen nemzetállam semmilyen trükkel nem tud „szuverénül” kimaradni, ahogyan az ökológiai katasztrófából sincs szuverén kimaradás: az általános felmelegedést nem lehet feltartóztatni a szuverén területi nemzetállam határain, ahogyan az Afrikából és Ázsiából áradó menekülthullámot sem lehet a határon emelt kerítésekkel, falakkal megállítani. Legfeljebb politikailag, egy pillanatra, a „pogányok feltartóztatásának” nándorfehérvári képét vetítve rá az államra és honmentő vezérére. A gazdasági, informatikai és politikai egységesülésben soha nem látott szintre jutott világot fenyegető összes nagy kihívásra nem lehetségesek többé szuverén nemzetállami válaszok. A nemzetállamok – nagyok vagy kicsik, erősek vagy gyengék – izolacionista egoizmusa nemhogy semmire nem jelent komoly és tartós megoldást, de még a megoldások elodázására sem alkalmas. Csak arra jó, hogy az új transznacionális politikai formák kialakítását akadályozza, és ezzel fokozza a világkáoszt, ezzel hozza közelebb a világhatalom torkollik, amelyből aztán a kakaskodó kis szuverének is teljes mértékben részesülni fognak.

Természetesen a kapitalista mederben megvalósult észvesztő gyorsaságú gazdasági és technikai-tudományos haladás sohasem volt diadalmenet, mindig a katasztrófával fonódott össze. A nagy német filozófus, Walter Benjamin egyenesen azt írta a múlt század derekán, hogy a haladás eszméjét a kasztrófa eszméjébe kell ágyazni. Nem az a katasztrófa, ami vár ránk, hanem az, hogy ez így megy tovább. Mármost, csak mert a világnak egy meghatározó parancsadó helyén, a szerény kiterjedésű és szerény lélekszámú Európában – elképesztő népiirtások és háborúk színterén – volt pár békés évtized, csak mert a háborúkat és borzalmakat sikerült kiszorítani a harmadik világba, attól a haladás még nem szűnt meg a katasztrófa jegyese lenni. A „Nyugat alkonyának” meséje már a 20. század elején is unalmas mese volt, függetlenül attól, hogy ki és kinek akarta bemesélni, de ma? Hol van ma már az a Nyugat, amely szétmehetne? Ilyen kulturális, politikai vagy civilizációs entitás egyszerűen nincsen. Van helyette sok minden más – Európai Unió, NATO – de ezek egyike sem politikai identitáskonstrukció. Egyelőre az Európai Unió maga is elsődlegesen gazdasági-pénzügyi integrációs keret, de kétségtelenül az első, bátortalan kísérlet egy összeurópai – régebbi kifejezéssel: páneurópai – politikai integráció létrehozására. Ez azonban még létre sem jött, hogy mehetne akkor szét? Lehet, hogy ez a kísérlet kudarcot vall, de akkor Európa minden népe kudarcot vall, az európai nemzetállamok is nyekkennek egy jó nagyot, a gazdasági globalizáción azonban ez sem fog változtatni. Európa a gazdaság világcentrumából kikerül vagy már ki is került, csöndben periferizálódni kezd, új szereplők jelennek meg a centrumban az Egyesült Államok mellett, de maga a motor nem fog leállni. Nekünk persze nagyjából annyi. Akárhogy is, ma egyáltalán nem

a nemzetek fölötti integrációk vannak szétmenőben, hanem a régi, megújulásra, nyitásra, innovációra képtelen, bezárkózó „szuverenista” nemzetállami integrációk. A szuverenista bezárkózás, az izolacionista önvédelem persze általában csak politikai duma, amely arra való, hogy elfedje a központosított állami erőforrásokat kisajátító, magát „új középosztálynak” hazudó populista hatalmi elit gátlástalan és szemérmetlen rablását és harácsolását. Ez persze az „eredeti tőkefelhalmozás” szokásos kelet-európai útja, a „szimulált kapitalizmus” és pszeudoburzoázia útja, amely gazdaságilag terméketlen, sehova sem vezet, zsákutca, ennek összes rövid és hosszú távú társadalmi következményével. De hogy nyugati példát is hozzak a nemzeti agylágyulásra, itt a Brexit. Hát talán a Brexittel az egyébként még gyöngye, politikailag kialakulatlan Európai Unió ment széjjel: Nem inkább Nagy-Britannia, a brit nemzetközösség politikai kerete jutott a szétmenés szélére – gondoljunk például Skócia elközelgő és valószínű kiválására –, miközben létfontosságú nemzetállamfölötti politikai szervektől fosztották meg saját magukat, amelyek nélkül a gazdasági globalizáció folyamatai még annyira sem uralhatóak, mint általuk.

- Orbán is gyakran mondja, hogy a Nyugat válságban van, és ha egy másik jelenségre, a menekültkérdés zavarodott, sőt fejvesztett kezelésére gondolunk, a meg hasonlítás nyilvánvaló.

A „Nyugat válsága”, a „Nyugat alkonya” nagyon régi populista mese. Még ha van színvonalas történetfilozófiai előadása is. Spenglerre gondolok, természetesen. Kezdjük azzal, hogy Szent István államalapítása óta mi is hozzá vagyunk kötve a történeti Nyugathoz, még ha nem is vagyunk egészen benne, még ha mások

maradtunk is kissé, amit hol büszkén kidüllesztünk, hol tagadunk és kissé szégyellünk, pedig önmagában se nem jó, se nem rossz, csak adottság, amit el kellene tudnunk fogadni. De ebből mindenesetre az is következik, hogy ha „a Nyugat válságban” van, akkor mi is válságban vagyunk, nincs különút, a „Nyugat válságából” kivezető „magyar út”, „szuverén út” Magyarország számára, hacsak nem a temető felé vezető út értelmében. Folytatnám ezt azzal, hogy a „Nyugat válságáról” szóló nemzeti-populista mesében a válságot mindig egyoldalúan, tisztán negatívan értelmezik, valami abszolút rosszként állítják be, és a pusztulással, az agóniával azonosítják. Mintha minden születés és újjászületés nem a válsággal, a vajúdással, a káosszal volna eljegyezve és nem fonódna össze valamilyen mértékben mindig a pusztulással, a halál kockázatával. Termékeny válságról, újjászületésről ebben a mesében nincs szó. Arról sincs szó, hogy a Nyugat története során hányszor került már válságba, hányszor veszítette már el önmagát, identitását, hányszor merített már erőt a rosszból, jóra fordítva azt. A történeti Nyugat mióta csak létezik, válságban van. Szinte azt mondanám: a Nyugat eleve egy történelmi válság – a II-IV. századig az oikumenével, a lakott világgal azonos Római Birodalom – válságának bomlásterméke. Ez adta rendkívüli életképességét, újraintegráló erejét, amely állandóan fokozódott, mindaddig, amíg a 20. században olyan szintet ért el, hogy bizonyos értelemben – a nyugatosodás értelmében – maga a világ is Nyugattá vált. Szóval a történeti Nyugat eleve bomlástermék, válságtermék volt és egész eddig történelmi létmódja is a válság. Mondhatni, a Nyugat története válságról-válságra halad. Nem állítom, hogy mindig és mindenki számára pompás dolog válságok idején élni, amikor – Ágoston

szemléletes metaforáját idézve – préréssé válik a világ és minden kisajtoltatik, inkább gyötrelmes, embert próbáló, mindenféle nyomorúsággal terhes, de látnivaló, hogy a történeti Nyugat az utóbbi ötszáz vagy akár ezer évben minden válságából erősebben, hatalmasabban, megújulva került ki. A túlélő gazdasági-politikai struktúra szétesik, elemeire bomlik a válságban, hogy új struktúrává állhasson össze. Ez a „kumulatív” nyugati modell páratlan életerejének titka, mint azt még Szűcs Jenőtől tudhatjuk. Nem számoltam, hány nem-nyugati, vagy kifejezetten Nyugat-ellenes történelmi alakzat semmisült meg, tűnt el végleg a történelemből, amióta a „válságban levő”, a „rothadó” Nyugatot temetik. A történeti Nyugat, vagyis Nyugat-Európa legfeljebb abban az értelemben van ma válságban, hogy miután sikeresen nyugatosította az egész földkerekséget – hangsúlyozom: nyugatosította, nem európaizálta! – már nem az egyetlen motorja a nyugatosodásnak, és valószínűleg nem is a legerősebb motorja, és most bizonyos értelemben önmagával találja szembe magát a világ többi nagy gazdasági szereplőjében: a nyugatosodott, de civilizációs vagy kulturális identitását nem elvesztett Kínában, Japánban, Oroszországban, Indiában. Ez azonban megint csak termékeny válság, a nyugatosodás vagy gazdasági globalizáció termékeny válsága, amelynek minden nyugatosodott szereplője rá fog kényszerülni az ugyanennyire globális politikai integrációk létrehozására. A történeti Nyugat, a maga különös kulturális talaján csak része most már ennek a nagyon sokféle kulturális talajon – „török Nyugat”, „orosz Nyugat”, „kínai Nyugat”, „Japán Nyugat” – sokféle módon *elnyugatosodott* világnak és – meglehet – egyre kevésbé meghatározó része. Egyáltalán nem kizárt, hogy a történeti Nyugat elveszti vezető szerepét, sőt, szétesik, csakhogy

erre már egy elnyugatosodott világban kerül sor. Ez esetben történeti szerepe abban állna, amiben a Római Birodalomé, hogy fejlődése egy pontján átadja azt a szellemi impulzust a „barbároknak”, amely őt magát erőssé, hatalmassá, mintaadóvá tette. Szó sincs itt civilizációk harcáról – á la Huntington –, a látszat csal. A civilizációs folyamatról van szó, ahogy revelatív nagy munkájában Norbert Elias használta ezt a fogalmat, amely az egyes civilizációkban vagy kultúrákban más-más időben, eltérő ütemben, más-más módon törve utat magának, más-más mértékű ellenállást küzdve le, de hovatovább az egész világot átfogja és áthatja. A civilizációs folyamat hajtotta és hajtja mindmáig előre világot, nyitja fel a zárt vallási civilizációkat, a nemzetállamokat, messzemenően beleértve ebbe a történeti Nyugat államait és a nyugati civilizációt is. Anélkül, hogy belemennék a részletekbe, úgy gondolom, hogy a civilizációs folyamat az emberré válás természetfolyamatának folytatódása a történelemben és a történelem fölötti vagy történelem utáni ember vagy – Nietzsche szavával – *az ember fölötti ember genezise*. Maga a folyamat ettől még nem válik diadalmenetté, hogy is válhatna, amikor a történelemben zajlik, hiszen a történelem a rosszal, a szenvedéssel és boldogtalansággal van eljegyezve, de a történelem – felfogásom szerint – az emberben benne rejlő antropológiai – hívők számára: üdvtörténeti – „program” szerint a történelem utáni ember létrejövési folyamata. Csak a történelmi fejlődés modern eszméjét kell tehát a katasztrófa eszméjébe ágyaznunk, maga a civilizációs folyamat nem a katasztrófával, hanem az apokalipszissal, vagyis egy rossztól megváltott új világ eszméjével van eljegyezve. A civilizációs folyamatot csak külső katasztrófa szakíthatja meg, de nemcsak a kozmikus katasztrófát tekintem külsőnek, hanem a

történelem katasztrófáját is, amennyiben mindaddig fennáll a veszélye egy nukleáris öngyilkosságnak, ameddig a civilizációs folyamat a történelem medrében halad, nem jut túl a történelmen. Túl kell jutnia, bármilyen keserves lesz is ez, mert nincs visszaút – nagyon jól mondja Nietzsche: végig kell menni az úton, nem válhatunk rákká. De maga a túljutás csak történelmi termék lehet, bár világháborúk helyett ezúttal talán a világbéke, a kanti „örökbéke” egységesíti az emberiséget, föltéve, hogy válságok közt bukdácsolva sikerül kimunkálni alulról a gazdaságilag és kulturálisan javában készülő globális civilizáció politikai szervezetrendszerét, a globális kormányzás adekvát formáját, amit Kant a népek szövetségeként elképzelt világköztársaságnak nevezett.

A menekült-kérdés is az átmenet válságának a kifejeződése?

A globalizációt politikailag uralni képes nemzetek fölötti integrációk hiányának a kifejeződése. Nemzetállami keretek között lehetetlen megoldani: globális kihívásra csak éppannyira globális választ lehet adni. Márpedig a „harmadik világban” a gyarmati uralom után nyugati mintára szuverén nemzetállamok jöttek létre, igaz, nyugati értelemben vett polgárm nemzetek nélkül. A gazdasági globalizáció mára ezeket a nemzetállami politikai és ideológiai kereteket fellazította, felbomlasztotta, kiüresítette, az eliteket korrumpálta, az elszegényedést ezekben a gyakran túlnépesedett országokban drasztikusan növelte. A lényeg az, hogy újfajta, a globális erőket, a multinacionális gazdasági szuverének mozgását kordában tartó, szabályozó, a helyi válságokra megoldást találó politikai integrációk híján a szóban forgó afrikai és arab államokban totális káosz köszöntött be, a

szakirodalom ezt így is nevezi: káoszokrácia, káoszuralom. A magát „iszlám államnak” nevező furcsa entitás tipikus káoszokrácia. Vagy a fundamentalista iszlám nyomult be a nacionalista diktatúrák összeomlása után keletkezett káoszba, amit csak Egyiptomban és Algériában sikerült kivédeni egyelőre a régi arab nemzetállam technokrata és katonai újrakiadásával. Vagy – mint Afrika számos egykori államában, továbbá Jemenben, Líbiában, Szíriában, Irakban látjuk – káoszokrácia alakult ki. Ezért az Európa felé megindult menekült-áradat megtorpanhat, de nem fog leállni mindaddig, amíg nem jönnek létre, illetve nem erősödnek meg a létező új, nemzetállamok fölötti politikai integrációk. A globális kérdések nem oldhatók meg nemzetállami keretek között és a menekültkérdés nem tegnap óta lett a globális napirend kérdése, csak talán ilyen töményen most találta vele szembe magát Európa. A menekültválságnak ez a hatalmas hulláma pedig elválaszthatatlan a globális gazdasági kizsákmányolástól, a szegénységtől, a klímaváltozástól, a káoszokráciák terjedésétől. Mindaz, ami ma Európában, de különösen Közép-Európában elhomályosítja az igazi okokat – a terrorizmus, az iszlamofóbia, a menekültek beözönlése – csak következményei az új politikai integrációk, sőt, még a politikai nyelv és gondolkodás hiányának is. Ezért vált a politika a populizmus martalékává. Mert a politikai közösségek apátiáját, közömbösségét csak politikai kérdések és válaszok törhetik meg. A populizmus erre a politika iránti igényre épít, amikor szenvedélyeket gerjesztve, félrevezető, hamis kérdéseket tesz föl, mert politikai módon teszi fel ezeket a kérdéseket, amelyekre nem lehet sem szakmai, szakpolitikai, sem emberjogi retorikával érvényes *politikai* válaszokat adni.

A liberális, emberjogi, szabadságpárti megnyilatkozások mögött mintha a valóságtól való félelem is bujkálna.

Nem, nem a valóságtól, hanem a politikától félnek és menekülnek. A politikai nyelv arra való, hogy úgy tegye fel az égető gazdasági, szociális, alkotmányos kérdéseket, hogy azok egy egész társadalom által átélhetően – pro vagy kontra átélhetően – közös ügyekként jelenjenek meg. Ezzel él vissza a populista politika, amikor közös ügyként mutat be magánhóbortokat vagy kifejezetten hamis ügyeket, emberellenes ügyeket. József Attila a 30-as évek közepén azt a kérdést tette föl teljesen őszintén és joggal: hogyan lehetséges, hogy a hatvanmilliós nagy német nemzet ma a fajtisztaságot tartja elsőrendűen közös ügyének. Úgy lehetséges, hogy a populista politikai propaganda az általa uralt médiumokban, szóban, képen, sőt politikai tettekben is így jelenítette meg Hitler magánhóbortját, közellenséget csinálva az „elfajultakból” – a politikai, a nemi, a mentális „elfajultakból”, de persze mindenekelőtt a „származási elfajultakból”: a zsidókból – úgy lépve föl ezek után, mint a „fajtiszta nemzet” egyetlen megmentője, akinek ezért minden hatalom jár és aki számára minden eszköz megengedett. Hasonlóképpen jeleníti meg a populizmus ma közellenségként a „migránsoknak” nevezett menekülteket – veszélyes, agresszív, kórokat terjesztő idegenekként, egyfolytában kriminalizálva őket. Az így felkeltett félelmi agressziót aztán a populista hatalom saját – országmentésnek, nemzetmentésnek feltüntetett – erőszakának igazolására és eskalálására használja föl, ahogy az már lenni szokott, Magyarországon még manipulált népszavazási csinnadrattával is megerősítve a „nemzet óhaját”, hogy ez az uniós

ország „migránsmentes” övezet és ezzel együtt a jelenlegi hatalmi rendszer lecserélhetetlen maradjon.

A politikai közösség nem filozófusok klubja és nem szakmapolitikai fórum. A politikai gondolkodást, a politikai kérdésfeltevést és beszédet nem helyettesíti a végső és absztrakt emberjogi értékek felvonultatása, nem helyettesíti a szabadságpárti retorika. Akik ma a liberális értékeket, a társadalmi nyitottságot, az alkotmányos liberalizmust, az uniós integráció értékeit képviselik, azoknak egyszerűen nincs politikai nyelvük, amelyen az egész társadalmat megszólíthatnák. Az Uniónak mint új, nemzetállamok fölötti politikai integrációnak van jogrendje, van politikai berendezkedése, döntéshozatali mechanizmusa, normatív előírásai, de nincs saját politikai nyelve, saját politikai retorikája, sőt, saját politikai identitása sincs, vagy nagyon gyenge, körvonalazatlan. A hol szakszerű, hol tanárosan dorgáló brüsszeli beszédnek nincs politikai ereje, nincs politikai pátosza. Részben ez is oka az Unió szintjén a zavarodottságnak menekültkérdésben is: hiányzik a politikai nyelv a menekültügy – mint közös ügy! – meggyőző kommunikációhoz. Annál inkább megvan ez a nyelv populista oldalon: a politika egyelőre szinte teljesen a nemzeti populizmusok martalékává vált. Nemcsak jogtechnikai, rendőri, szociális válaszokat kell tudni adni, hanem politikai válaszokat is, amelyek egy egész közösség érzületére hatnak. Mintha a liberálisoknak csak bürokratikus szakigazgatási, szakpolitikai és emberjogi nyelvük lenne. Évtizedek óta tart a liberális demokráciák establishment-jének ez a politikát semlegesítő igyekezete és a politika átkerülése a populista radikálisokhoz. Politikailag steril, érzelmileg üres nyelveken nem lehet

közügyeket artikulálni, nem lehet megnyerni az embereket sem a jobboldal, sem a baloldal céljainak. A sterilitás irányába tolja egyébként liberális értékek képviselőit a politikai korrektség új tébolya is. Mintha a politikai beszéd nem is lehetne más, mint gyűlöletbeszéd és minden szétválasztás, minden néven nevezés, minden kritika sértés, diszkrimináció, verbális erőszaktétel lenne. Ezért perog le a liberális kritika igazsága a társadalomról, ezért hatástalan az emberjogi érvelés. Mert steril, mert valamilyen politika fölötti nyelven szól, és ezt a társadalom többsége nem érti, meg sem hallja vagy ellenszenvesen arisztokratikusnak érzékeli. És még jó, ha a kudarcot érzékelve, nem kezdik el ostromozni a hülye a népet, az ostoba vagy javíthatatlanul nem-szolidáris társadalmat. A valóságot csak politikai nyelven lehet megnevezni és artikulálni. A valóság: a gazdasági globalizáció. A menekültáradat csak tünet. A globális terrorizmus tünet. Tulajdonképpen az érthető közösségi félelmeket és régtől beidegződött társadalmi fóbiákat meglovagoló nemzeti populizmusok is globális válságtünetek Európában. A politikailag keretezetlen, politikailag megformálatlan gazdasági és kulturális globalizáció termékei. Nem a menekültáradat idézi elő a válságot, hanem az, hogy a liberális, emberjogi, szabadságpárti erők nem képesek politikailag artikulálni a valóságot, nem képesek politikai módon kérdéseket feltenni és válaszokat adni rájuk. Bármennyire ellenszenvesek és hazugok a nemzeti populizmusok kérdései és válaszai, sikerük egész Európában abból fakad, hogy szinte egyedül teszik fel a kérdéseket politikailag és adnak ezekre politikai válaszokat. De ez nem a vég kezdete, hanem a kezdet vége: a keletkezés, a születés válsága, nem a pusztulásé. Persze, olykor a szülésbe is bele lehet halni. De akkor kezdődik minden

előlről, esetleg más parancsadó helyek égisze alatt. Ha az európai népek képteleneknek bizonyulnak egy szövetségi állam politikai integrációjának létrehozására és működtetésére, akkor Európa mellékszintérré válik, és csakugyan bekövetkezhet az, amitől ma sokan félnek, a „harmincéves háborút” idéző káosz, a mindenkori háborúja mindenkori ellen. Az Unió közelesen nem valószínű, de nem is kizárható szétesésével azonban a megroppant nemzetállamok „visszanyert” szuverenitásukat kalapjuk mellé tűzhetik, mehetnek vele Kukutyinba zabot hegyezni. De jobb egy ilyen rémforgatókönyv megvalósulásának lehetőségébe bele sem gondolni. Nem, nem a Nyugat van válságban, mert olyan entitás szerintem, hogy Nyugat már nincsen. Képzelti valóság csupán és annál problematikusabb, hogy óhatatlanul valamilyen csökkent értékű ellenpólusaként feltételezi a Keletet. A Nyugat legfeljebb mint identitás van válságban. Lehet, hogy mi nem vagyunk Nyugat, de biztos, hogy Európa vagyunk, még ha tudatilag nem zárkóztunk is fel teljesen Európához, még ha Uniós tagországgként nem vettük is még birtokba tágabb politikai hazánkként az Uniót, hiszen maga Európa sem vette magát politikailag birtokba. Válságban azonban a nemzetállamok vannak és a populista nacionalizmusok a válságtünetek. De nem valamilyen meglévő átfogó integráció szétmenését tanúsítják, hanem éppen egy ilyen integráció akut hiányát. Bármerre nézek, mindenfelé a hagyományos nemzetállamok meggyöngülését, szétmenését látom, különösen persze a Közel-Keleten, amely ma a globális bajok afféle Pandora-szelencéje. Itt a nacionalista, tehát világi arab államok mentek szét, gyakran hathatós nyugati közreműködéssel, csak hogy a nacionalista diktatúrák szétmenése után nem demokratikus szövetségi államberendezkedések jöttek létre,

hanem vagy polgárháborús és kriminális káosz vagy fundamentalista iszlám berendezkedés. Egy esetben, a legnagyobb országban – Egyiptomban – nyugati jóváhagyással megtörtént a világi állam katonai helyreállítása, egyfajta hadsereguralom – szratokrácia – alakult ki a kettős veszély a káosz és az iszlám fundamentalizmus elhárítására. Mindez csak abból a szempontból érdekes, hogy lássuk az alternatívát: vagy sikerül valóságos demokratikus – a társult nemzetek, államok, régiók akaratából – transznacionális politikai integrációt létrehozni a már kiüresedett, a globalizációs folyamatok ellenőrzésére, irányítására képtelen nemzetállamok helyett, vagy folytatódik a nemzetállamok gyöngülése, szétesése, amit a populista nemzeti szuverenizmus politika-paródiája nem feltartóztat, hanem még tovább mélyít, az egész régiót a káosz felé taszítva. De ma még nincs szó igazi káoszról, legfeljebb káosz-előérzetről, szorongásról, aggodalmakról beszélhetünk, ami egy pontig talán még segíthet is abban, hogy Európa politikailag „kitalálja magát” és a tagállamok közös akaratával létrehozza azt a politikai integrációt, amelynek keretei között a gazdasági és informatikai-technikai globalizáció nemzetállamokat felbomlasztó folyamata mederben tartható.

- Több országban is tapasztalni, hogy kétségessé válik a politikai elitek elfogadottsága, a minta, amit nyújtanak, hiteltelen, velük kapcsolatban egyre gyakrabban asszociálnak a korrupciónak. Mennyire tartja ezt meghatározó kortünetnek?

Szerintem nincs egyenes összefüggés az elitek elfogadottsága és korrupciója között. Legszebb példája ennek Magyarország: a hatalmon levő Fidesz korrupciójáról készült felmérés azt mutatja, hogy a társadalom nagy többsége meg van győződve a

korrupcióról, ugyanakkor a párt elfogadottsága akkora, hogy akár egy újabb kétharmados győzelemre is futná belőle, ha ma lennének a választások. Viszont ahol a társadalom nem gyanúsítja ilyen mértékben korrupcióval az uralmi elitet, mondjuk, Ausztriában vagy Németországban, ott az elfogadottság az utóbbi időben jelentősen csökkent. Hogyan lehetséges ez? Úgy lehetséges, hogy először is a korrupcióba Magyarországon – közvetve és közvetlenül – az állam-közeli, államból élő vagy az állami újraelosztásban kedvezményezett középosztály jórésze is be van vonva. A közismert bon mot szerint: a korrupció az, amiből én kimaradtam. Továbbá, és szerintem ez a döntő: a Fidesz fékezhetetlen vezére egyfolytában politikai kérdéseket tesz föl, míg a nyugati politikai establishment kissé megfáradt vezetői – nemzeti és uniós szinten egyaránt – képtelenek erre, félnek ettől, kerülnek a kérdések politikai kiélezését, a szenvedélyességet. Félnek attól, hogy az így feltett kérdések megosztják a társadalmat, kiélezik a konfliktusokat, mozgósítják és kiszámíthatatlanná teszik vagy meghülyítik a választókat, akik érzelmeik és nem érdekeik vagy eszük szerint fognak állást foglalni, mint most a Brexitnél is láttuk. Egyfajta kishitűség is ez: úgy érzik, ha a politika porondjára lépve ők is teret engednének az érzelmeknek, úgyis mindig a populizmus győzne. A politikát pokolgépnek érzékelik, amit hatástalanítani kell, le kell állítani. Márpedig a politika aszkétái ezzel a furcsa „önmegtartóztatással” teljesen átengedik a politika porondját a populizmusnak. Mindaddig, amíg ki nem találják, létre nem hozzák azt a politikai nyelvet, azokat a politikai beszédkereteket, az érzelmeket is mozgósító frame-eket, azt a pátoszt, amelyekkel az embereket mozgósítani lehet a populista hazugságokkal szemben, addig újra

meg újra el fogja őket püfölni a populizmus és minden újabb pofon után lehet majd szörnyülködni a populisták alantas hazugságain és bosszankodni a tömegkommunikáció szuggesztíójával agytalanított szegény nép ostobaságán. Nem szörnyülködni kellene, hanem elfogadni a politikacsinálás kiindulópontjaul a mediatizált tömegtársadalom mindennapi valóságát és azt, hogy a hazugság politikájával az igazság, a szakmai igazság is csak akkor párbajképes, ha politikai vértzetet ölt.

- Már a Brexit előtt is voltak viták arról, hogy a népszavazás mennyire idegen test a parlamentáris demokráciákban, illetve, hogy a Nyugat téved, ha a demokrácia legfőbb eszközének a választásokat tartja. David Van Reybrouck flamand belga író és közíró szerint a néhány érdekcsoport által kampányhazugságokkal manipulált népszavazások nem sokat érnek. Írország úgy hoz most új alkotmányt, hogy a szövegező bizottság jó részét kívülről delegált civilek adják. Valóban át kell gondolni a mai nyugati demokratikus modellt?

A Brexit mintaszerűen mutatta meg, hova vezet a politikai beszéd és vele a politika átengedése a populizmusnak. A népszavazás demagóg, de politikai módon fölített kérdése politikai választ követelt, és így is válaszolt rá az istenadta nép: a politikai közösséget megosztó érzelmek, érületi beállítódások, előítéletek, szenvedélyek alapján. Az emberekre politikai érvekkel, nem pedig szakmai vagy elvont emberjogi érvekkel lehet hatni, azokra is, akik nem-et mondtak a kiválásra, ők sem a „tisza eszükkel” szavaztak, például a londoniak vagy a skóciak nagy többsége,

hanem a „szívükkel”, egész lényükkel, még ha náluk az ellentáborral kapcsolatos érzelmek inkább csak színezték és nem uralták az értelmi döntést. Nemcsak mást mérlegeltek, mástól félték és másban reménykedtek, mint a kiválaszpárti nagyrészt vidéki és az idősebb korosztályokhoz tartozó szavazók, hanem másként is, de semmiképpen nem „szívtelenül”, „érzelemmentesen”. A lényeg azonban a politikai, a politikai beszéd hatóerejének, mozgósító erejének újrafelfedezése, ami sajnálatos módon mindenütt – először egyébként Franciaországban – a populista új jobboldalhoz kötődik, a baloldali és jobboldali centripártok politikailag mintha megkukultak volna vagy elkezdtek mindenféle szakpolitikai és emberjogi rizsát nyomni, rizsát, mert ez a beszéd egyszerűen nem érkezik meg az emberek reális, mindennapi életébe, tapasztalati és érzelmi világába, nem ismeri azt, gyakran még el is ítéli, meg is bélyegzi őket a nyers, és valóban meg nem gondolt gondolatokért, amik a fejükben kavarnak – előítéletek, kártékony ostobaságok –, holott ezekből kellene kiindulnia, a politika számára ez az elsődleges anyag, amivel építkeznie kell. Azt hiszem Jean Baudrillard írt erről a „Le Pen”-jelenség kapcsán – ez még a papa-Le Pen, nem a lánya – a kilencvenes években vagy még korábban egy briliáns kis elemzést *A politikai ördögűzés avagy a hülyék összeesküvése* címmel, amelyben a „demokratikus elit” politikai tehetetlenségének okait kutatta és arra jutott, hogy – idézem, persze nem fejből – „ma a baloldal mindenféle politikai energiát nélkülöz, a tiszta morális értékek képviselője lett, univerzális értékek megtestesítője, az Erény birodalmának bajnoka, a Jó és az Igaz múzeumi értékeinek letéteményese, amolyan igazságszolgáltatás, amely mindenkitől mindent számon kér, de

senkinek semmiről nem ad számot”. Ő persze a francia baloldaltól írta ezt, de azóta ez moralista vértetben megjelenő tehetetlenség és hátrálás a politikát magához ragadó populista jobboldallal szemben érvényes már „az Igazság és a Jog moráljának, valamint a jó lelkiismeretnek a letéteményeseként” fellépő egész európai baloldalra, márpedig a politika elsáncolása az átmoralizált „örök értékek” mögé nem más, mint – Baudrillard fordulatával – „*a politika nulla foka*”. Baudrillard abban látta az akkori Le Pen sikerét, én pedig ugyanebben látom a populizmusok sikerét ma egész Európában, hogy csak Le Pen diskurzusa – vagyis a populista szélsőségesek diskurzusa, a „hülyék diskurzusa” – politikai diskurzus, míg az összes többi diskurzus, nemcsak a mérsékelt baloldali, hanem a mérsékelt jobboldali diskurzus is morális és pedagógiai diskurzus: tanítóbácsik okoskodása, erkölcsprédikátorok lelkifröccs-osztogatása, igazgatási leckézetések, programnyilatkozatok. Ha valaki megnézné az elmúlt hat évben azokat az összecsapásokat, amelyek a szuverenista-populista Orbán és az unionista baloldal között lejajlottak, ugyanezt látná: az elfojtott politikai energiákat felszabadító és a maga számára kiaknázó, morális értékeket a politikai értékek nevében gátlástalanul leromboló politikai diskurzust Orbán oldalán – a támadással szemben tehetetlen moralizáló pedagógiai diskurzust pedig a baloldalon. Nem önmagában az új problémák – amik persze egyáltalán nem újak: a bevándorlás, a szuverénizmus, az antiglobalizmus máér a régi Le Pennek is fő témái – , mégcsak nem is a gazdaság pangása, az európai középosztály globális kiváltságainak veszélybe kerülése miatt vált olyan diadalmassá a szélesőséges nemzeti populizmus előretörése, növekedett meg társadalmi befolyása a legtöbb uniós

országban – egyelőre az Unió egyik kulcsszereplője: Németország határozott kivételével – , hanem azért, mert a baloldal elvesztett politikai képzelőerejét, nincsenek politikai követelései, nincsen politikai akarata, következképpen politikai vezetői sincsenek, márpedig sem szakpolitikai hivatalnokok, sem politikailag semmitmondó, moralizáló pártvezérek és államelnökök képtelenek felvenni a kesztyűt, amit a „politikai rossz”, a politikát feltámasztó populizmus dob ma Európának és a liberális alkotmányosságon alapuló demokráciának. Ráadásul, e „politikai rossznak”, a szélsőséges populizmusnak és politikai megtestesítőinek morális és intellektuális megbélyegzése, különféle morálisan megbotránkoztató, a politikai korrektséget, a morális értékeket és gyakran a jogot is semmibe vevő, szemérmetlenül szabadszájú vagy szemforgató kijelentéseik és intézkedéseik morális elítélése – „agylágyultak”, „aljasok”, „embertelenek”, „szabadságtiprók” vagytok – nemhogy hatástalanítaná politikai energiájukat, hanem még fokozza is. Egyrészt azzal, hogy sokak szemében az „üldözött igazság” és a „szókimondó bátorság” tekintélyével ruházza fel a politikai hazugságot, a populizmus meg nem gondolt gondolatait, másrészt azzal, hogy morálisan kirekesztve, kiközösítve a politikai játéktörőket a szabályos játékból, teljesen feloldja őket minden kötelezettség és szabálykövetés alól, vagyis még kötetlenebb, még szemérmetlenebb és sajnos még hatásosabb politikai handabandázásba kezhetnek. Elegendő talán most csak az éppen zajló amerikai elnökválasztási kampányban a kirekesztő, idegenellenes Trump szüntelen – és politikailag hatástalan vagy őt erősítő – morális és intellektuális megbélyegzésére, diszkvalifikálására utalni vagy a populista illiberális demokráciát

építő, idegenellenes magyar miniszterelnök morálisan elképesztő politikai kijelentéseit, döntéseit, intézkedéseit követően mindannyiszor felharsanó összeurópai kórusműre, amelyben morálisan megbélyegzik, kirekesztését, kiközösítését követelik, leckéztetik, páriaként bánnak vele, amivel azonban nemhogy csökkentették, hanem növelték politikai súlyát, befolyását, tekintélyét az uniós országokban, itt-ott szinte már követendő példaképnek tekintik országglását és modellnek országát. Mindez, ismétlem, azért történhet meg, mert az Európai Unió jóléti államaiban a politika ördögét a kormányzásból kiűző, évtizedeken át egymást váltogató, e politikanélküliség talaján egymáshoz egyre közelebb kerülő, szinte már megkülönböztethetetlen polgári baloldal és polgári jobboldal nem képes politikai igazságot szegezni szembe a populizmus radikális igazságmondásnak látszó, ezért népszerű, a társadalomra felszabadítóan ható bődületes politikai hazugságaival és vészterhes hatalomgyakorlásával.

A politikai beszéd nem szakmai, nem jogászi, nem tudományos beszéd, hanem sok tekintetben művészi beszéd és a retorika összes nagy műfajában – vádbeszéd és védőbeszéd, rábeszélő és lebeszélő tanácsadó beszéd, főként pedig a dicsőítő és gyalázkodó beszéd – sohasem tisztán az észre hat, hanem az érzelmekre is: felkavar, magával ragad, félelmet vagy reményt kelt, rajongást és gyűlöletet vált ki és így tovább. A politikai ész, már ha van ilyen, nem azonos a tiszta ésszel, magában foglalja a kritikai észt, a morális ítélőerőt és az esztétikai ítélőerőt, a mi korunkban, az élménytársadalom és a látványosság-állam korában különösen az utóbbit. A politika kifejezetten esztétizálódik és a populizmus éppen ezt használja ki. Egyszer már, a múlt században a politika

fasiszta és náci, tehát szintén populista esztétizálása megmutatta, hova vezethet ez, milyen borzalmas veszélyek rejt magában, milyen könnyen elvesz az emberek józan ítélőképessége, morális érzéke, vallási hite a mozgalmas tömeglátványosságok eszméletvesztésében, extázisában, hogyan lesz a politikai vonzásból és taszításból elvakult rajongás és gyűlölet. Az esztétizálódás azonban az eszméletre, a józan megfontolásra és erkölcsi belátásra apelláló politika számára is új lehetőségeket teremt, föltéve, hogy van, aki képes ezeket kiaknázni. A mai nyugati demokrácia modelljét valóban újra kell értelmezni, csak nem a liberális alkotmányosság felszámolásával, hanem a partnerségi demokrácia kiépítésével, ahogyan azt Ronald Dworkin fejtette ki.

A népszavazás nem valamilyen populista találmány, nem feltétlenül idegen test a képviseleti demokráciában, csak éppen – mint a demokrácia minden vívmányát, ezt is – szembe lehet fordítani a demokráciával, és így valójában a néppel magával is. A Brexittel – sokan megfogalmazták már ezt – a brit nép maga ellen szavazott, mert a politikában társtalanul maradt populisták a népet érzelmi retorikával saját érdekei ellen fordították. Ez nem mindig sikerül, de ha sikerül, a nép megszenvedti a maga rossz választását és rájön, hogy félrevezették. Ez persze sok idő, sok felesleges kínlás, de így működik a demokrácia, ameddig liberális. A populista demokrácia, az illiberális demokrácia másként működik, mert ott csak olyan népszavazást írnak ki, amely a populista hatalmat igazolja, a nép rossz választása pedig reparálhatatlan: egy választás van, amely egy egész korszakra szól, a többi választás csak a demokrácia színrevitelét jelenti. Magyarországról és a

délkelet-ázsiai választásos autokráciákról beszélek. De érdemes észben tartani, hogy a nyugati demokratikus modell, a liberális demokrácia kifejlett modellje maga sem olyan régóta létezik. A 20. század közepéig a demokrácia, tehát a többségi elv korlátozott volt, az általános választójogból sok nagy társadalmi csoport ki volt rekesztve. A hatalomkorlátozás elvére és a jogra épülő liberális alkotmányosság fontosabb volt, mint a demokrácia. A liberalizmus kifejezetten jobboldali politikai eszme volt és a szabadságot a tömegektől, a szegényektől, az iskolázatlanoktól féltették. A liberális alkotmányosság összekapcsolása a tömegdemokráciával 1945 után vált a nyugati világban általánossá. A demokrácia mint a többség uralma azonban csak akkor lehet veszedelmes a szabadságra és az ésszerűségre, ha olyan erők kerülnek hatalomra benne, akik készek lebontani a liberális alkotmányosságot, a fékek és ellensúlyok rendszerét, a hatalmi ágak elválasztásait, a sajtószabadságot és így tovább. Ez esetben a népuralom a többség zsarnokságává válik és a mai populizmusok kivétel nélkül így képzelik el a népuralmat, így szegeznek szembe a demokráciával, a képviselői elvvel, végső soron pedig magával a néppel a népszavazás intézményét. A populist illiberális demokráciában a népszavazás mindig csak arra szolgál, hogy a nép ünnepélyesen megerősítse a népvezér, a türannusvezér elképzeléseit, a népi jóváhagyás ékes pecsétjét üsse rá már meghozott döntéseire. Semmilyen más esetben nem írnak ki népszavazást, meghiúsítanak minden népszavazási kezdeményezést. De a liberális demokráciára a tömegmédiumok totális manipulációs eszközei, a nép tömeggé züllesztése és zombizálása jelenti a legnagyobb veszélyt, nem a többségi elv érvényesülése vagy a népszavazás intézménye önmagában. A

totális tömegmédiумok szuggesztióját azonban előbb utóbb bizonyosan meg fogja törni az internet, az elektronikus szavazás, és a tömegtársadalom kora is véget érőben van. A civilek politikai szereplésének növekvő igénye és a civiltársadalom kiépülése is erre utal. Nagyon úgy fest a helyzet, hogy a politikát most már nem a régivágású baloldal és jobboldal fogja visszahódítani a populizmustól a társadalom számára, hanem a civiltársadalom. Lehet, hogy ez még csak a holnap, ám az igen gyorsan elközelgő holnap, annyira gyorsan, hogy már jelen is van. Ezért a Magyarországon hatalomra került, és az új veszélyekre és kockázatokra különösképpen érzékeny nemzeti populizmus vezére joggal látja már ma is a civilekben legfőbb politikai kihívóját, nem véletlen tehát, hogy éppen civil szervezetekre mér erőteljes megelőző csapásokat, megjegyzem, az illiberális establishment részévé vált és politikailag fogatlan pártok szinte teljes részvétlensége mellett.

